

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

CARPATHIAN HEARTLANDS

*Studies on the prehistory and history of Transsylvania in
European contexts, dedicated to Horia Ciugudean on his 60th
birthday*

NUCLEUL CARPATIC

*Studii privind preistoria și istoria Transilvaniei în context
european, dedicate lui Horia Ciugudean la aniversarea a 60 de
ani*

**Edited by /
Volum îngrijit de:**

**Nikolaus Boroffka
Gabriel Tiberiu Rustoiu
Radu Ota**

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXIV

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

NICOLAE GUDEA - Cluj-Napoca

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

RADU OTA - secretar de redacție

GEORGE BOUNEGRU - membru

CONSTANTIN INEL - membru

GENU POP - webmaster

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

© 2014 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

CARPATHIAN HEARTLANDS
Studies on the prehistory and history of
Transsylvania in European contexts, dedicated to
Horia Ciugudean on his 60th birthday

NUCLEUL CARPATIC
Studii privind preistoria și istoria Transilvaniei în
context european, dedicate lui Horia Ciugudean
la aniversarea a 60 de ani

Edited by /
Volum îngrijit de:

Nikolaus Boroffka
Gabriel Tiberiu Rustoiu
Radu Ota

ALBA IULIA 2014

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA, NIKOLAUS
BOROFFKA, BRÎNDUȘA CIUGUDEAN

Textele nepublicate nu se restituie.

Horia Ciugudean

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

TABULA GRATULATORIA	XV
COLEGIUL EDITORIAL, Prefață (Preface)	XIX
NIKOLAUS BOROFFKA, Memories with Horia	XXIII
Amintiri cu Horia	XXVII
BIBLIOGRAFIE HORIA CIUGUDEAN	XXXI

STUDII – STUDIES

SABIN ADRIAN LUCA, FLORENTINA MARȚIȘ, ANAMARIA TUDORIE, ADRIAN LUCA, „Consacrarea ritualică” a primei colonizări neolitice din România. Partea II. Locuirea <i>“Ritual Consecration” of the first Neolithic Settlements in Romania. Second part. Habitation.....</i>	1
GHEORGHE LAZAROVICI, CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI, SORIN COLESNIUC, SOTE ANGELESKI, Muntele Teasc. Despre sanctuare în natură (I) <i>The Teasc Mountain. On Sanctuaries in the Landscape (I).....</i>	25
ZSOLT SZÉKELY, Mormântul în cistă de piatră de la Șincai (jud. Mureș) <i>The Stone Grave from Șincai (Mureș County).....</i>	81
RADU BĂJENARU, Despre datarea și contextul unui topor fațetat din Oltenia <i>On the Dating and Context of a faceted Axe from Oltenia.....</i>	89
TÜNDE HORVÁTH, Mobility: Transhumants or Immigrants? <i>Mobilitate: transhumanți sau imigranți?.....</i>	99
DALIA ANNA POKUTTA, Food and Cooking in the Únětice Culture <i>Hrană și gătit în cultura Únětice .....</i>	135
CLAES UHNÉR, A critical View on the Use of Salt in the political Economy of Únětice Societies in the Circumharz Region in eastern Germany	

	<i>O viziune critică asupra folosirii sării în economia politică a societăților Unětice în regiunea Circumharz din estul Germaniei</i>	161
PETER THOMAS,	Copper and Gold – Bronze Age Ore Mining in Transylvania <i>Cupru și aur – exploatarea minereurilor din Transilvania în epoca bronzului</i>	177
SASCHA MAUEL,	A close Association of some Tens of Loom Weights from Aiud – Evidence for the Presence of the Warp – Weighted Loom in Bronze Age Transylvania, Romania <i>Un ansamblu de câteva zeci de greutateți pentru războiul de țesut de la Aiud – Dovezi ale prezenței greutateților pentru urzeală în epoca bronzului din Transilvania, România</i>	195
GABRIEL BĂLAN, RALUCA BURLACU-TIMOFTE, MARIUS RÂZA, TEODOR MUNTEAN,	Situri descoperite recent aparținând culturii Wietenberg <i>New Sites belonging to the Wietenberg Culture</i>	215
CORNELIU BELDIMAN, DAN-LUCIAN BUZEA, DIANA-MARIA SZTANCS, BJÖRN BRIEWIG,	Microscopy of Praehistoric symbolic Artefacts. Wietenberg Zoomorphic Antler Plate discovered at Șoimeni, Harghita County <i>Microscopia unor artefacte preistorice simbolice. Placa zoomorvă din corn de cerb aparținând culturii Wietenberg descoperită la Șoimeni, județul Harghita ...</i>	241
MARCIN S. PRZYBYŁA,	Cladistics, Typology and the Bronze Age Pottery from Cârna <i>Cladistica, tipologia și ceramica epocii bronzului de la Cârna</i>	287
ÁGNES KIRÁLY, JUDIT KOÓS, JÁNOS GÁBOR TARBAY,	Representations of Jewellery and Clothing on Late Bronze Age anthropomorphic clay Figurines from north-eastern Hungary <i>Reprezentări ale podoabelor și îmbrăcăminteii pe figurinele antropomorfe din lut din epoca bronzului în nord-estul Ungariei</i>	307
CRISTIAN SCHUSTER,	Faza Tei V, Aspectul cultural Vlădești II–Fundenii Doamnei, grupul Govora–Fundeni sau grupul cultural Fundenii Doamnei?	

	<i>The Phase Tei V, cultural Aspect Vlădești II – Fundenii Doamnei, the Group Govora-Fundeni or the cultural Group Fundenii Doamnei?.....</i>	341
TIBERIUS BADER, Lanzenspitzen vom Typ Dremajlovka		
	<i>The Dremajlovka type of lance-heads .....</i>	369
BOGDAN PETRU NICULICĂ, VASILE BUDUI, The Evaluation and spatial Distribution of Bronze Deposits in Bucovina		
	<i>Evaluarea și distribuția spațială a depozitelor de bronzuri din Bucovina .....</i>	387
BIANKA NESSEL, Bronze Age Portioning of raw Metal–Concepts, Patterns and Meaning of casting Cakes		
	<i>Porționarea metalului brut în epoca bronzului-concepte, modele și semnificația turtelor de turnare .....</i>	401
ANCA-DIANA POPESCU, O formă de turnare din a doua jumătate a mileniului al II-lea a.Chr. descoperită la Căscioarele		
	<i>A casting Mold dated to the second Half of the 2nd Millennium BC discovered at Căscioarele.....</i>	427
BIBA TERŽAN, Bemerkungen zu einem bimetalenen Vollgriffschwert aus der Hallstattzeitlichen Dolenjsko-Gruppe (SO Slowenien)		
	<i>Considerații privind o sabie bimetalică cu mânerul plin aparținând grupului hallstattian Dalj (SE Slovenia) .....</i>	445
BEATRICE CIUȚĂ, Considerații arheobotanice prilejuite de descoperirea unor resturi de <i>vitis vinifera</i> în interiorul unui vas de argint (sec. IV B.C.)		
	<i>Archaeobotanical Considerations occasioned by the Discovery of vitis vinifera Remains within a silver Vessel (4th Century BC).....</i>	457
MARIUS-MIHAI CIUȚĂ, Istoria pierdută – istoria recuperată. Cazul Hercules 2013		
	<i>Lost History – Recovered History. The Hercules 2013 Case.....</i>	471
RADU CIOBANU, Statueta lui Hercule ”Farnese” recent descoperită la Apulum – elemente de mitologie comparată, iconografie, tipologie și stil ale unei piese excepționale de artă romană		
	<i>La Statuette d’Hercule Farnèse récemment découverte à Apulum – éléments de mythologie comparée, iconographie, typologie et style d’une pièce exceptionnelle d’art romain.....</i>	491

RADU OTA, O nouă atestare a zeului Pan și câteva considerații privind imaginile iconografice ale divinității la Apulum <i>A new Atestation of the God Pan and some Considerations regarding the Iconographic Images of the Divinity at Apulum</i>	527
CSABA SZABÓ, Notes on a new <i>Salariarius</i> from Apulum <i>Note asupra unui nou salariarius de la Apulum</i>	533
NICOLAE GUDEA, Inscriptiones Tegularum Legionis XIII Geminae 1. Tipologia ștampilelor pe țigle și cărămizi descoperite în castru <i>Inscriptiones Tegularum Legionis XIII Geminae 1. Tiles and Brick Stamps discovered in the Camp – a Typology.</i>	545
MONICA URSU, CLAUDIU TĂNĂSELIA, SERGIU CADAR, MIRCEA CHINTOANU, NICOLAE HAR, DAN ANGHEL, ANCA TIMOFAN, GEORGE BOUNEGRU, Studiu cu privire la compoziția și proveniența mortarelor cu lianți minerali utilizați la construcția edificiilor antice de la Apulum <i>Study on the Composition and Provenience of Mortars with mineral Cement used in the Construction of antique Buildings at Apulum</i>	561
CĂLIN COSMA, Considerații privind un nou tip de zăbală din secolele VII-VIII descoperit pe teritoriul Transilvaniei și Slovaciei <i>Betrachtungen zu einem neuen Trensentyp aus dem 7.-8. JH., der auf dem Gebiet Siebenbürgens und der Slowakei Entdeckt Wurde</i>	593
DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN, O locuință medievală timpurie descoperită în anul 1995 la Alba Iulia "Dealul Furcilor". Câteva considerații privind locuirile medievale timpurii de pe teritoriul orașului Alba Iulia <i>Early Medieval Dwelling found at Alba Iulia "Dealul Furcilor" in 1995. Some Considerations about Early Medieval Settlements on the Territory of Alba Iulia</i>	615
AUREL DRAGOTĂ, Tipologia pandantivelor în formă de semilună <i>Typology of Crescent Shaped Pendants</i>	645

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

REVIEWS AND READER'S NOTES

RADU CIOBANU, Alix Barbet, <i>Peintures romaines de Tunisie</i> , ed. Picard, Paris, 2013, 336 pag., 466 fig. alb-negru și color.....	669
RADU CIOBANU, <i>Jupiter on Your Side – Gods and Humans in Antiquity in the Lower Danube Area</i> (Accompanying publication for the thematic exhibitions in Bucharest, Alba Iulia and Constanța: may – september 2013; editor Cristina Georgeta Alexandrescu) Bucharest, 2013, 295 pag., 163 ilustrații alb-negru - text, 149 ilustrații color – catalog.....	675
Lista autorilor.....	681
Indice de autori (2004-2013).....	685

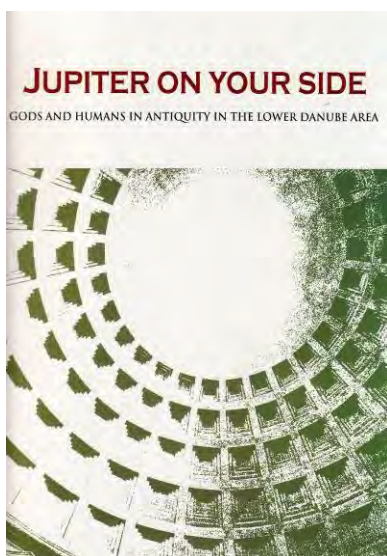
TABVLA GRATVLATORIA

SOTE ANGELESKI – Cluj-Napoca
DAN ANGHEL - Alba Iulia
OLE CHRISTIAN ASLAKSEN - Gothenburg
TIBERIUS BADER - Hemmingen
JOZEF BÁTORA - Bratislava
DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN - Zalău
RADU BĂJENARU - București
GABRIEL BĂLAN - Alba Iulia
IOAN BEJINARIU - Zalău
CORNELIU BELDIMAN - București
SÁNDOR BERECKI - Târgu Mureș
KATALIN T. BIRÓ - Budapest
WOJCIECH BLAJER - Krakow
NECULAI BOLOHAN - Iași
NIKOLAUS BOROFFKA - Berlin
RODICA BOROFFKA - Berlin
GEORGE BOUNEGRU - Alba Iulia
BJÖRN BRIEWIG - Berlin
VASILE BUDUI - Suceava
RALUCA BURLACU-TIMOFTE - Cluj-Napoca
DAN-LUCIAN BUZEA - Sfântu Gheorghe
SERGIU CADAR - Cluj-Napoca
MIRCEA CHINTOANU - Cluj-Napoca
DANIELA CIUGUDEAN – Alba Iulia
BEATRICE CIUTĂ - Alba Iulia
MARIUS CIUTĂ - Alba Iulia
SORIN COLESNIUC - Mangalia
CĂLIN COSMA - Cluj-Napoca
GABRIEL CRĂCIUNESCU - Drobeta Turnu-Severin
JANOS DÁNI - Debrecen
WOLFGANG DAVID - München

MIREILLE DAVID-ELBIALI - Geneva
VALENTIN DELEANU - Alba Iulia
LAURA DIETRICH - Berlin
AUREL DRAGOTĂ - Sibiu
FLORIN DRAȘOVEAN - Timișoara
CORNELIU GAIU - Bistrița
ERWIN GÁLL - București
CLAUDIA GERLING - Berlin
ROBERT GINDELE - Satu Mare
ADRIAN GLIGOR - București
BLAGOJE GOVEDARICA - Berlin
HASKEL GREENFIELD - Winnipeg
NICOLAE GUDEA - Cluj-Napoca
SVEND HANSEN - Berlin
NICOLAE HAR - Cluj-Napoca
VOLKER HEYD - Bristol
TÜNDE HORVÁTH - Budapest
CONSTANTIN INEL - Alba Iulia
CAROL KÁCSO - Baia Mare
ELKE KAISER - Berlin
TOBIAS L. KIENLIN - Köln
VALERIU KAVRUK - Sfântu Gheorghe
ÁGNES KIRÁLY - Miskolc
JUDIT KOÓS - Miskolc
GABRIELLA KULCSÁR - Budapest
ILIE LASCU - Alba Iulia
ATTILA LÁSZLÓ - Iași
GHEORGHE LAZAROVICI – Cluj-Napoca
CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI - Iași
ADRIAN LUCA - Sibiu
SABIN ADRIAN LUCA - Sibiu
JOSEPH MARAN - Heidelberg
FLORENTINA MARȚIȘ - Timișoara
SASCHA MAUEL - Thessaloniki
FLORIN MĂRGINEAN - Arad

ZSOLT MOLNÁR-KOVÁCS - Cluj-Napoca
LIVIU MARTA - Satu Mare
TEODOR MUNTEAN - Iași
JÓSZEF GÁBOR-NAGY - Cluj-Napoca
RITA NÉMETH - Târgu Mureș
BIANKA NESSEL - Heidelberg
BOGDAN PETRU NICULICĂ - Suceava
ANCA NIȚOI - Sibiu
JOHN O'SHEA - Michigan
RADU OTA - Alba Iulia
NONA PALINCAȘ - București
CHRISTOPHER PARE - Mainz
JAROSLAV PEŠKA - Olomouc
RICHARD PETROVSZKY - Speyer
ZENO KARL PINTER - Sibiu
IOAN PISO - Cluj-Napoca
DALIA ANNA POKUTTA - Gothenburg
CRISTIAN I. POPA - Alba Iulia
ANCA-DIANA POPESCU - București
MARCIN S. PRZYBYŁA - Cracow
COLIN P. QUINN - Michigan
SORIN RADU - Sibiu
LORENZ RAHMSTORF - Mainz
MARIUS RÂZA - Alba Iulia
AGATHE REINGRUBER - Berlin
BOTOND REZI - Târgu Mureș
CĂTĂLIN RIȘCUȚA - Deva
GABRIEL TIBERIU RUSTOIU - Alba Iulia
CRISTIAN SCHUSTER - București
VALERIU ȘÎRBU - Brăila
TUDOR SOROCEANU - Berlin
THOMAS STÖLLNER - Bochum
COSMIN I. SUCIU - Timișoara
CSABA SZABÓ - Pécs
ILDIKÓ SZATHMÁRI - Budapest

ZSOLT SZÉKELY - Sfântu Gheorghe
ALEXANDRU SZENTMIKLOSI - Timișoara
DIANA-MARIA SZTANCS - București
JÁNOS GÁBOR TARBAY - Budapest
CLAUDIU TĂNĂSELIA - Cluj-Napoca
BIBA TERŽAN - Ljubljana
PETER THOMAS - Bochum
ANCA TIMOFAN - Alba Iulia
SORIN TINCU – Hunedoara
GEORGE TOMEGEA - Sibiu
ANAMARIA TUDORIE - Sibiu
JAN TUREK - Pilsen
IOAN - MARIAN ȚIPLIC - Sibiu
CLAES UHNÉR - Gothenburg
MONICA URSU - Cluj-Napoca
HELLE VANDKILDE - Aarhus
MAGDOLNA VICZE - Százhalombatta
STEFAN WIRTH - Dijon
MIHAI WITTENBERGER - Cluj-Napoca
VOLKER WOLLMANN - Obrigheim
PETAR ZIDAROV - Sofia

Jupiter on Your Side – Gods and Humans in Antiquity in the Lower Danube Area (Accompanying publication for the thematic exhibitions in Bucharest, Alba Iulia and Constanța: may – september 2013; editor Cristina Georgeta Alexandrescu) Bucharest, 2013, 295 pag., 163 ilustrații alb-negru - text, 149 ilustrații color - catalog.

Radu CIOBANU
Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia

Rareori în ultima vreme s-a întâmplat, cel puțin în cazul manifestărilor internaționale de arheologie organizate în România, ca inițiativa generoasă a organizatorilor să fie însoțită și de o expoziție cu un catalog tematic pe măsură, beneficiind de niște condiții grafice de excepție. Manifestarea expozițională, regrupând monumente de excepțională valoare din muzeele din București, Alba Iulia și Constanța, dar și frumosul catalog ce le însoțește în memoria celor ce au avut prilejul să le poată vedea, au fost posibile datorită strădaniilor neobosite ale Cristinei Alexandrescu, organizatoarea celui de al XIII-lea Colocviu internațional de artă romană provincială, desfășurat între 27 mai și 3 iunie 2013. Catalogul editat cu prilejul colocviului amintit are câteva merite incontestabile ce nu pot fi trecute cu vederea chiar și de un acerb cârcotaș cum s-a arătat inițial, pe nedrept, chiar autorul acestor rânduri...

Pornind chiar de la titlu, foarte inspirat ales, ce s-ar putea traduce liber (*Fie ca Iupiter (să se afle) de partea dumneavoastră*), se definește clar modul de abordare a tematicii propuse pentru expoziția deschisă cu prilejul manifestării amintite. Este vorba așadar de diversele fațete ale apropierii de lumea zeilor a locuitorilor din zona Dunării de Jos, cu trăsăturile care îi integrează lumii romane, dar care îi și particularizează în chip esențial, un subiect extrem de interesant, abordat într-un vast proiect de cercetare, ArheoMedia, inițiat și derulat între 2010 și 2013 de către Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București.

Prima jumătate a catalogului, precedată de un *Cuvânt înainte*, explicativ din capul locului pentru intențiile editorului, este alcătuită din mai multe articole ce abordează o paletă largă de teme raportate, pe de o parte la arta provincială a Daciei romane, pe de altă parte la cea cunoscută în regiunile învecinate ale imperiului roman.

Seria contribuțiilor științifice este deschisă de Daniel Spânu, *Divinități pre-romane în Dacia – reprezentări și identități*, în care sunt introduse în discuție aspecte iconografice revelatoare legate de divinitățile prezente pe piesele de argint ale unor deja celebre tezaure, cum ar fi cele de la Lupu, Coadă Malului, Surcea, Săliște, Galice sau Jakimovo. Autorul oferă astfel o serie de analize detaliate privind temele iconografice majore și suportul mitologic al acestora, așa cum ar fi de pildă tema celor trei divinități feminine însoțite de animale, perechile de eroi războinici, precum și o interpretare originală a falerei tezaurului de la Surcea și tema călărețului însoțit de animale sălbatice. Concluzia autorului asupra considerațiilor iconografice reliefează faptul că miturile reprezentate pe falerele tezaurului trecut în revistă par a indica o mentalitate religioasă încă tributară cultelor animistice și șamanice primitive, și mai puțin unei religii încheiate în jurul unui patrimoniu de divinități clar conturate, cum aveau să fie cele cunoscute în lumea greco-romană.

Iulian Bârzescu propune o abordare a „*Kosmos-ului sanctualelor grecești de pe malul Mării Negre înainte de cucerirea romană*”. De la bun început autorul introduce necesara precizare, mai ales pentru cei mai puțin familiarizați cu conceptele grecești, anume aceea că noțiunea de *kosmos* în vechea Eladă se referea în primul rând la „ordinea lumii și universului” și abia apoi la „ornament, podoabă, etc...”. După o scurtă introducere în istoricul edificiilor grecești de cult din zona Pontului, este analizată situația specifică a celor de la Histria din perioada arhaică. Luând în discuție aceste sanctuare, cu întreaga dezbateră încă nefinalizată deplin, asupra localizării exacte a templului lui Apollo *Ietros*, atestat de numeroase documente epigrafice, și identificat de către unii specialiști în templul denumit convențional A, sunt detaliate apoi etapele de construcție pe baza analogiilor asupra tehnicilor constructive folosite în coloniile grecești din Pont. Cititorului i se oferă astfel o viziune integratoare a edificiilor de cult de aici, a căror ridicare s-a situat sub semnul unei ordini desăvârșite, a elementelor constitutive ale fiecărei construcții în parte și apoi a construcției însăși în raport cu cele din jur.

Tot în contextul analizei asupra templelor grecești din zona Pontului, se înscrie contribuția unui colectiv de patru autori, Igor Lazarenko, Elina Mircheva, Radostina Encheva, Nikolaj Sharanko, *Templul lui Dionysos al Mamei Pontice a zeilor*. Este vorba de un sanctuar descoperit în 2007 la Balchik, având un plan relativ simplu, cu patru coloane monumentale *in antis*. Elementele de decor, însă mai ales inscripția dedicativă, consacrată Marii Zeițe, Mamă a Zeilor (Cybele), ce apare menționată clar în text drept „Mama Pontică a Zeilor” (*Meter theon Pontia*) au permis analize nuanțate nu numai asupra edificului în sine cât și asupra unui colegiu de cult, regroupând atât preoți cât și fideli ai zeiței amintite.

Contribuția Zahariei Covacef, *Templele Tomisului*, completează acest amplu tablou conturat înainte. Sunt trecute în revistă ultimele descoperiri din

așezarea tomitană, legate de marile edificii de cult cunoscute până acum, Templul lui Apollo, Templul Dioscurilor, Templul Triadei eleusine, Templul Cultului Imperial, Templul lui Jupiter, Templul Cybelei, Templul lui Dionysos, Templul lui Serapis sau Templul lui Hercule. Aceștia li se adugă și un templu al Eroului Cavalier, cunoscut și sub numele de Cavalierul Trac, larg documentat de o serie de monumente figurative și texte epigrafice. Sunt trecute în revistă deopotrivă și reprezentări figurative ale unor temple, așa cum sunt ele ilustrate pe monumente celebre de la Tomis, cum ar fi de pildă, celebra ediculă cu cele două Nemesis, din binecunoscutul tezaur de sculpturi.

În sfârșit, seria edificiilor de cult este încheiată de Varbin Verbanov cu analiza unui templu de pe teritoriul de azi al Bulgariei, *Un sanctuar roman de la Sexaginta Prista*. Este vorba de un edificiu, inițial mononavat, având o absidă semicirculară, pe una din laturi, iar pe cealaltă un portic alcătuit din patru coloane. Câteva fragmente epigrafice recuperate din sit menționează și divinitatea căreia îi era consacrat edificiul, probabil Apollo. O serie de monumente votive descoperite însă tot acolo înfățișează Cavalierul Trac, fapt ce susține ipoteza privind permanența cultelor autohtone tracice în vremea romană. Următoarea serie de contribuții științifice are în atenție expresia extrem de diversă pe care o îmbracă manifestarea cultelor religioase în mediul provincial.

Radu Ota abordează iconografia statuilor din piatră descoperite în Dacia, reprezentându-l pe Iupiter, în *Remarci asupra statuilor de piatră ale lui Iupiter din Dacia*. Sunt trecute în revistă piesele cele mai semnificative, încadrându-se în tipologia cunoscută a lui Iupiter Verospi, iar autorul stabilește câteva analogii stilistice pe baza cărora identifică ateliere comune pentru o parte dintre monumentele analizate. În această direcție atelierele de la Apulum au avut un important rol de inițiativă în realizarea acestora, mai ales în perioada Antoniniană, când centrele importante ale provinciei cunosc o dezvoltare accentuată.

O remarcabilă analiză tipologică alcătuieste apoi Gerhard Bauchhenß, *Statuetele lui Nemesis și edicula votivă de la Tomi / Constanța*. Pornind de la celebra ediculă cu cele două Nemesis, descoperită în cadrul tezaurului de sculpturi de la Constanța, și a cărei sursă iconografică principală își află originea probabil la Smyrna, autorul descifrează variatele nuanțe iconografice pe care le adoptă piesele din mediul tomitan în raport cu modelul inițial.

Chestiunile de iconografie legate de orașul tomitan sunt apoi extinse în *Zeitățile de pe monedele de la Histria, Tomis și Callatis*, aparținând Florinei Panait Bârzescu. Autoarea reușește stabilirea unor particularități iconografice nuanțate privind reprezentările numismatice din cele trei cetăți grecești vest pontice și relația acestora cu sursele originale care le-au generat. O altă serie de contribuții se orientează către subiecte de ordin mai general ale iconografiei cultelor religioase provinciale.

Radu Ciobanu abordează în *Culorile statuilor antichității – câteva considerații preliminare asupra pieselor descoperite la Apulum*, un subiect aproape necunoscut cercetătorilor din România. La fel ca și picturile murale romane, statuile colorate din mediul provincial al Daciei constituie încă o temă aproape exotică de analiză, deși evidențele descoperirilor, cel puțin cele aduse la lumină în ultima vreme, ar putea oferi un suport suficient de solid pentru o tratare mult mai aprofundată în domeniu. Piese recent descoperite la Apulum, un relief votiv consacrat lui Marte de către un antrenor (sau arbitru) de gladiatori precum și o statuie reprezentând-o pe Nemesis, o capodoperă de artă provincială, cum puține se cunosc până acum în Dacia, ambele având diverse urme de culoare, prilejuiesc autorului o discuție aplicată asupra acestui capitol insuficient cunoscut al artei sculpturale romane.

O a doua contribuție a aceluiași autor, *Zei Vânturilor : iconografie și simboluri pornind de la un mozaic de la Apulum*, are în vedere iconografia unui binecunoscut mozaic descoperit în 1950, ce prilejuiește o incursiune vastă în problematica acestui tip de decor, rar întâlnit în Dacia romană. Analiza iconografiei vânturilor pornește de la câteva sugestive considerații etimologice conform cărora termenul grec *ανεμος*, a generat în latină două înțelesuri aproape complementare, *anima* și *animus*, pe care iconografia le ilustrează extrem de limpede.

Alte două contribuții abordează problematica atelierelor de pietrari din Dacia romană. Prima dintre acestea, *Atelierele de cioplit piatra de la Potaissa*, datorat Anei Căținaș și a doua, *Atelierele de sculptură de la Tomis*, datorat Zahariei Covacef, aduc o imagine destul de contrastantă la prima vedere și totuși unitară în datele ei esențiale asupra activității atelierelor și activității artizanilor cioplitori în două centre ale unor provincii diferite, însă apropiate geografic.

Adriana Panaite aruncă o lumină nouă asupra unui subiect abordat deja, însă nefinalizat în chip esențial până în momentul de față, *Divinitățile protectoare ale drumurilor romane*. Autoarea face o trecere în revistă a bogatului repertoriu epigrafic referitor la divinitățile cunoscute sub numele de *Diviae*, *Triviae* și *Quadriviae* și încearcă să ofere, cu argumente extrem de solide, răspunsuri la întrebările referitoare la originea, celto-germanică sau balcanică a acestora. Pentru cercetătorii interesați de această problematică aportul adus de autoare se dovedește a fi de aici înainte un punct de referință extrem de folositor și de neocolit.

Sorin Nemeti, în contribuția sa *Practicile magice în Dacia și Moesia Inferior*, alcătuiește un repertoriu foarte sistematizat asupra numeroaselor piese, cunoscute sub numele generic de *defixiones*, cât și a diverselor amulete și talismane cu rol magic, oferind astfel un tablou sintetic și convingător asupra interpretării acestora.

Ultimele două contribuții ale primei părți a catalogului au în vedere ecourile în timp ale unor monumente romane și reinterpretările iconografice ale acestora.

Monica Mărgineanu Cârstoiu, în *Migrația fragmentelor litice din vecinătatea capitalei Daciei romane*, face a analiză detaliată asupra prezenței monumentelor romane provenind de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa în diferite așezări învecinate unde s-au ridicat edificii eclesiastice excepționale pentru istoria artei vechi românești. Este vorba de binecunoscutele monumente arhitecturale din Țara Hațegului, Densuș, Strei, Ostrov, toate având încorporate în structura lor diverse piese epigrafice sau sculpturale romane. Este foarte interesant de observat, în opinia autoarei, modul extrem de creativ în care aceste piese spoliata din capitala Daciei romane și-au aflat locul în structura zidăriei locașurilor respective.

Sabina Marițiu și Romeo Cîrjan, în *Inventând identități...Antichități romane în numismatica modernă românească*, investighează recurența unor simboluri iconografice romane în repertoriul numismatic modern din țara noastră.

Partea a doua a catalogului o constituie repertoriul pieselor ce au alcătuit expoziția organizată cu prilejul colocviului amintit. Între piesele prezente în catalog, alături de multe capodopere cunoscute de multă vreme ce constituie deja o valoare emblematică pentru arta provincială a Daciei, pot fi remarcate și monumente inedite, cum sunt relieful lui Marte și statueta zeiței Nemesis de la Apulum, care sporesc considerabil tezaurul de antichități al României.

În încheierea acestor rânduri se cuvine a adresa un cuvânt de mulțumire Cristinei Alexandrescu pentru reușita demersurilor, pe cât de nenumărate pe atât de neobosite, legate de organizarea și buna desfășurare a manifestării amintite și a frumosului catalog, despre care a fost vorba aici.

LISTA AUTORILOR

Dan Anghel - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, dnanghel@yahoo.com

Sote Angeleski - Cluj-Napoca, s_angeleski@yahoo.com

Tiberius Bader - Hemmingen, tib.bader@web.de

Dan Băcuet-Crișan - Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău, bacuet@yahoo.com

Radu Băjenaru - Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București, radu.bajenaru@gmail.com

Gabriel Bălan - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, liviugabrielbalan@yahoo.com

Corneliu Beldiman - «Dimitrie Cantemir» Christian University, Faculty of History, Bucharest; Romanian Scientific Society for Interdisciplinary Research, Bucharest; belcor@gmail.com

George Bounegru - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, bounegru_g_viziru@yahoo.com

Björn Briewig - German Archaeological Institute, Berlin, bjoerndebrie@yahoo.de

Vasile Budui - "Ștefan cel Mare" University, Suceava, Faculty of History and Geography, Department of Geography, vbudui@yahoo.com

Raluca Burlacu-Timofte - Universitatea "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca, raluburlacu@gmail.com

Dan-Lucian Buzea - National Museum of the Eastern Carpathians, Sfântu Gheorghe, buzealuci@yahoo.com

Sergiu Cadar - Institutul de Cercetări pentru Instrumentație Analitică Cluj-Napoca, sergiu.cadar@icia.com

Mircea Chintoanu - Institutul de Cercetări pentru Instrumentație Analitică Cluj-Napoca, chintoanu_m@yahoo.com

Radu Ciobanu - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, pufu_ciobanu@yahoo.com

Beatrice Ciută - Universitatea "1 Decembrie 1918", Alba Iulia, beatriceciuta@yahoo.com

Marius Ciută - Universitatea "Lucian Blaga", Sibiu, mariusciuta@yahoo.com

Sorin Colesniuc - Muzeul de Arheologie Callatis, Mangalia, sorinmarcelcolesniuc@yahoo.com

Călin Cosma - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca, cosma.calin@yahoo.com

Aurel Dragotă - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, reludragota@yahoo.com

Nicolae Gudea - Universitatea "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca

Nicolae Har - Universitatea "Babeș-Bolyai", Facultatea de Biologie și Geologie, Departamentul de Geologie, Cluj-Napoca, nicolae.har@ubbcluj.ro

Tünde Horváth - Budapest, tundehorvath4@gmail.com

Cornelia-Magda Lazarovici - Institutul de Arheologie, Iași, magdamantu@yahoo.com

Gheorghe Lazarovici - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, ghlazarovici@yahoo.com

Adrian Luca - Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, luca_adrian_sibiu@yahoo.com

Sabin Adrian Luca - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, sabinadrian.luca@ulbsibiu.ro; Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, sabin.luca@brukenthalmuseum.ro

Florentina Martiș - Muzeul Banatului, Timișoara, tina.martis@yahoo.com

Sascha Mauel - Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki, kontakt@mauel.dk

Teodor Munteanu - Universitatea "Alexandru Ioan Cuza", Iași, teddy_muntean@yahoo.com

Bianka Nessel - ERC Project "BronzeAgeTin" Institute of Earth Sciences Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Heidelberg, Bianka.Nessel@geow.uni-heidelberg.de

Bogdan Petru Niculică - Bukovina Museum, Suceava, niculicab@yahoo.com

Radu Ota - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, eractum@yahoo.com

Dalia Anna Pokutta - Department of Archaeology, University of Gothenburg, Gothenburg, dalia.anna.pokutta@gu.se

Anca-Diana Popescu - Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București, ancadiana_popescu@yahoo.com

Marcin S. PRZYBYŁA - Institute of Archaeology, Jagiellonian University, Cracow, mszprzybyla@gmail.com

Marius Râza - Universitatea "1 Decembrie 1918", Alba Iulia, raza_marius@yahoo.com

Cristian Schuster - Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” – Centrul de Tracologie, București, cristianschuster@yahoo.com

Csaba Szabó - University of Pécs, Pécs, szabo.csaba.pte@gmail.com

Zsolt Székely - UBB, Extensia Sf. Gheorghe, Sf. Gheorghe, szekely.zsolt@fspac.ro

Diana-Maria Sztancs - «Dimitrie Cantemir» Christian University, Faculty of History, Bucharest; Romanian Scientific Society for Interdisciplinary Research, Bucharest; beldiana22@yahoo.com

Claudiu Tănăselia - Institutul de Cercetări pentru Instrumentație Analitică Cluj-Napoca, claudiu@tanaselia.ro

Biba Teržan - Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta Oddelek za arheologijo, Ljubljana, ljubinka.terzan@ff.uni-lj.si

Peter Thomas - Deutsches Bergbau-Museum Bochum Forschungsbereich Montanarchäologie, Peter.Thomas@Bergbaumuseum.de

Anca Timofan - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, anca.timofan@yahoo.com

Anamaria Tudorie - Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, anamaria.tudorie@brukenthalmuseum.ro

Claes Uhnér - Department of historical studies, University of Gothenburg, Gothenburg, claes_uhner@hotmail.com

Monica Ursu - Institutul de Cercetări pentru Instrumentație Analitică, Cluj-Napoca, monaursu5@yahoo.com